

ЩАСНА А. Е.,здобувач кафедри кримінального процесу
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343.1

**МОРАЛЬНО-ПРАВОВІ КРИТЕРІЇ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ**

У роботі досліджено морально-правові критерії застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Обґрунтовано, що зміст поняття «морально-правові критерії застосування заходів забезпечення кримінального провадження» наразі залишається недостатньо розкритим у науковій літературі. Запропоновано авторське визначення з урахуванням того, що в систему морально-правових критеріїв застосування заходів забезпечення кримінального провадження повинні входити не тільки моральні, але і кримінально-процесуальні норми, оскільки однією з властивостей кримінального провадження є його правовий характер. Встановлено, що перспективним напрямом подальших розвідок слід вважати класифікацію морально-правових критеріїв застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Ключові слова: етика, мораль, право, морально-правові критерії, заходи забезпечення кримінального провадження.

В работе исследована научная проблема морально-правовых критериев применения мер обеспечения уголовного производства. Обосновано, что содержание понятия «морально-правовые критерии применения мер обеспечения уголовного производства» пока остается недостаточно раскрытым в научной литературе. Предложено авторское определение с учетом того, что в систему морально-правовых критериев применения мер обеспечения уголовного производства должны входить не только моральные, но и уголовно-процессуальные нормы, поскольку одним из свойств уголовного производства является его правовой характер. Установлено, что перспективным направлением дальнейших исследований следует считать классификацию морально-правовых критериев применения мер обеспечения уголовного производства.

Ключевые слова: этика, мораль, право, морально-правовые критерии, меры обеспечения уголовного производства.

In the paper we have studied the scientific problem of moral and legal criteria for the application of measures to ensure the criminal proceedings. It is proved that the concept of “moral and legal criteria for the application of measures to ensure the criminal proceedings” is still not sufficiently disclosed in the scientific literature. Proposed by the author’s definition, taking into account the fact that in the moral and legal criteria for the application of measures to ensure the criminal proceedings should include not only moral, but also criminal procedure as one of the characteristics of criminal proceedings is its legal nature. It was found that a promising direction for further research should be considered a classification of moral and legal criteria for the application of measures to ensure the criminal proceedings.

Key words: ethics, morality, law, moral and legal criteria, measures to ensure the criminal proceedings.

Вступ. Нині одним із пріоритетних напрямів реформування національного кримінального судочинства є перегляд та уточнення як правових, так і моральних основ діяльності влади та посадових осіб, які здійснюють провадження за кримінальною справою [1, с. 475].

Особливої актуальності в цих умовах набувають питання морально-правових критеріїв застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Виключна важливість окресленої проблематики пов'язана, зокрема, з тим, що застосування заходів забезпечення кримінального провадження передбачає втручання в права та свободи особи. Водночас Конституція України як основний закон нашої держави закріплює головну ознаку правової держави: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю», «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість держави» [2].

Наукові праці сучасного періоду переважно присвячені дослідженню окремих питань слідчої етики. Зокрема, моральним засадам слідчої діяльності (І.О. Антонов, Р.С. Белкін, В.С. Кузьмічов, О.В. Мельник, І.В. Строков), доказування (Т.М. Москалькова, С.М. Стахівський), проведення окремих слідчих дій (Ю.М. Черноус, О.В. Мельник, О.Ю. Скічко, Ю.Г. Торбін), внутрішнього переконання слідчого під час прийняття процесуальних та тактичних рішень (В.Д. Берназ, С.М. Смоков), тактичних прийомів (В.О. Коновалова, М.П. Яблоков) та інші. При цьому ступінь дослідженості наукової проблематики морально-правових критеріїв застосування заходів забезпечення кримінального провадження наразі залишається недостатнім.

Постановка завдання. Основними завданнями, розв'язанню яких присвячена ця стаття, є такі:

1. Дослідити ступінь розробки наукової проблематики морально-правових критеріїв застосування заходів забезпечення кримінального провадження.
2. Сформулювати визначення морально-правових критеріїв застосування заходів забезпечення кримінального провадження.
3. Визначити перспективні напрями подальших розвідок із досліджуваних питань.

Результати дослідження. У сучасній науковій літературі досить поширеною є практика застосування категорії моралі як критерію визначення доступності й ефективності правосуддя. При цьому правознавці звертають увагу на той факт, що найбільш рельєфно та гостро рівень моральності правосуддя виявляється в кримінальному судочинстві [3, с. 7]. Маючи складні відносини, мораль і право регулюють усі сфери громадського життя. Їх норми безпосередньо повсякденно впливають і на мотиви поведінки посадових осіб, які здійснюють кримінально-процесуальні функції [3, с. 9].

У контексті нашого дослідження важливо навести висловлювання В.Г. Гончаренка, який писав: «Щоб боротьба зі злом у сфері кримінально-правових відносин була реальною, а не зводилась до необхідних, але явно недостатніх у практичному сенсі академічно-філософських розмірковувань, абсолютно необхідним є наповнення цієї діяльності конкретними предметними доктринами та нормативними засобами їх здійснення. Звичайно, реалізація цієї установчої вимоги можлива лише за умови наявності правового законодавства і перш за все створення такої системи кримінально-процесуальних норм, рівень етичності передбачених якою процедур й імперативних приписів не викликав би ніяких сумнівів» [3, с. 7].

У свою чергу, Л.М. Гуртієва звертає увагу на той факт, що етичним вимогам повинні відповідати як кримінально-процесуальне законодавство, так і правозастосовна діяльність слідчого, оскільки вона пов'язана з можливістю обмеження прав людини (права на свободу та особисту недоторканність тощо) [4, с. 117].

У сучасний період наукова проблематика моральних та етичних основ діяльності слідчого під час провадження слідчих дій є надзвичайно актуальною та досить часто потрапляє до кола наукових інтересів вітчизняних та зарубіжних учених.

Так, О.В. Мельник дослідила моральні засади провадження в досудових стадіях кримінального процесу України [5]. Зокрема, автором було розглянуто поняття моралі та права, їх соціальна роль у врегулюванні кримінально-процесуальних відносин. Також О.В. Мельник

досить детально проаналізувала види й форми кримінального переслідування та принцип презумпції невинуватості, етичні засади провадження в стадії порушення кримінальної справи, а також моральні засади провадження окремих слідчих дій у стадії досудового розслідування.

Л.М. Гуртієва досить детально розглянула морально-правові критерії часу провадження слідчих дій та дійшла висновку про необхідність доповнення Кримінального процесуального кодексу України типовим переліком «виняткових», «невідкладних» випадків, коли можна проводити слідчу дію в нічний час, до яких віднести такі ситуації:

– коли учасник слідчої дії бажає та наполягає на проведенні слідчої дії в нічний час, про що заявляє клопотання;

– коли є фактичні дані, що проведення слідчої дії може сприяти таким подіям: а) порятунку життя людини (зокрема, запобіганню катастрофі, угону літака зі здійсненням терористичного акту, взяттю заручника тощо); б) запобіганню або припиненню вчинення злочину, знищенню майна; в) затриманню осіб, які вчинили злочин; г) запобіганню втраті можливих доказів у справі.

Власну позицію науковець обґрунтовує неприпустимістю використання в законодавстві оціночних понять (зокрема, «виняткові випадки», «невідкладні випадки») [4, с. 119].

А.І. Луцький пропонує аналізувати засади моралі та культури чинного судочинства в контексті професійної поведінки особистості, що визначає ступінь правової моралі всіх учасників судового процесу [6, с. 222].

При цьому під професійною культурою поведінки особистості у вузькому значенні А.І. Луцький розуміє сукупність форм повсякденної поведінки людини (у праці, побуті, у спілкуванні з іншими людьми), у яких знаходять зовнішнє вираження моральні та естетичні норми цієї поведінки. У широкому розумінні поняття культури поведінки включає всі сфери зовнішньої та внутрішньої культури людини, правила поводження з людьми та поведінки в громадських місцях [6, с. 222].

І.М. Янченко в ході дослідження кримінально-процесуального примусу під час провадження слідчих дій [7] окрему увагу приділила морально-правовим критеріям застосування заходів кримінально-процесуального примусу. Аналізуючи ставлення вчених-процесуалістів до моральної сторони кримінального судочинства, І.М. Янченко погодилася з наведеними точками зору щодо забезпечення моральності розслідування в кримінальній справі взагалі та виконання слідчих дій зокрема, особливо тих, під час провадження яких слідчий вимушений застосовувати кримінально-процесуальний примус [7, с. 9].

На підставі філософських поглядів на розуміння поняття «свобода» І.М. Янченко дійшла таких висновків:

По-перше, застосуванню процесуального примусу повинно передувати переконання.

По-друге, слідчий повинен обирати захід кримінально-процесуального примусу відповідно до ситуації, що склалася.

По-третє, необхідною є детальна фіксація у відповідних процесуальних актах як самої процедури застосування заходу кримінально-процесуального примусу, так і клопотань, що надійшли від осіб, які беруть участь у слідчій дії [7, с. 9].

У контексті цього дослідження важливо з'ясувати зміст поняття «морально-правові критерії застосування заходів забезпечення кримінального провадження».

Відповідно до філософського словника критерії (грец. *kriterion* – мірило для оцінки чого-небудь) – засіб для перевірки істинності або помилковості того або іншого твердження, гіпотези, теоретичної концепції тощо [8, с. 170].

І.О. Антонов визначає морально-правові критерії діяльності слідчого як моральні норми, правила поведінки, на підставі яких дається оцінка діяльності суб'єктів кримінального процесу з точки зору її справедливості і гуманізму, добра, свободи та відповідальності, совісті, честі та гідності людини [9, с. 38].

У свою чергу Л.М. Гуртієва звертає увагу на те, що оскільки однією з властивостей кримінально-процесуальної діяльності слідчого є правовий характер, то в систему мораль-

но-правових критеріїв діяльності слідчого повинні входити не тільки моральні, але і кримінально-процесуальні норми. Насамперед, на думку вченого, треба говорити про достатність правового забезпечення моральних цінностей особи та про морально-правову свідомість слідчого, про розумне використання ним своїх владних повноважень [4, с. 117].

Також Л.М. Гуртієва пропонує до морально-правових критеріїв провадження слідчої дії відносити вимоги щодо відповідності як моральнісним цінностям особи (наприклад, свобода, життя, здоров'я, честь, гідність учасника слідчої дії), так і моральнісним цінностям публічного характеру (наприклад, стабільне існування суспільства, справедливе провадження за кримінальною справою, усебічне, повне й об'єктивне дослідження обставин справи, вирішення завдань кримінального судочинства), а також принципам справедливості, гуманізму, розумного співвідношення публічних та приватних інтересів [4, с. 118].

На жаль, у подальшому науковець не надає власного визначення з урахуванням висловлених зауважень.

Натомість з огляду на аналіз змісту інших робіт Л.М. Гуртієвої можна дійти висновку, що вона ототожнює такі поняття, як «морально-правові критерії слідчих дій» та «морально-правові вимоги провадження слідчих дій». Так, аналізуючи етичні основи провадження слідчих дій, науковець досліджує «морально-правові вимоги провадження слідчих дій, зокрема морально-правові критерії часу та місця проведення слідчих дій, допустимості застосування тактичних прийомів вербальних слідчих дій» [10, с. 13].

Підсумовуючи результати аналізу наукової думки щодо поняття «морально-правові критерії застосування заходів забезпечення кримінального провадження», можемо дійти висновку, що наразі зміст цього поняття залишається недостатньо розкритим у науковій літературі.

З урахуванням результатів дослідження наукової думки із означеного питання нами пропонується таке визначення: *морально-правові критерії застосування заходів забезпечення кримінального провадження – це моральні норми, правила поведінки, на підставі яких дається оцінка кримінально-процесуального законодавства, яким урегульовано питання застосування заходів забезпечення кримінального провадження та діяльності суб'єктів кримінального процесу із застосування таких заходів із точки зору їх справедливості й гуманізму, добра, свободи та відповідальності, совісті, честі та гідності людини.*

Висновки. Зміст поняття «морально-правові критерії застосування заходів забезпечення кримінального провадження» наразі залишається недостатньо розкритим у науковій літературі. Нами запропоновано авторське визначення з урахуванням того, що в систему морально-правових критеріїв застосування заходів забезпечення кримінального провадження повинні входити не тільки моральні, але і кримінально-процесуальні норми, оскільки однією з властивостей кримінального провадження є його правовий характер.

За цих умов перспективним напрямом подальших розвідок слід вважати класифікацію морально-правових критеріїв застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Список використаних джерел:

1. Гуртієва Л.М. Предмет слідчої етики / Л.М. Гуртієва // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – № 64. – С. 475–481.
2. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Гончаренко В.Г. Моральність як метапринцип правосуддя / В.Г. Гончаренко // Вісник академії адвокатури України. – 2011. – № 2. – С. 6–15.
4. Гуртієва Л.М. Морально-правові критерії часу провадження слідчих дій / Л.М. Гуртієва // Юридичний вісник. – 2012. – № 1. – С. 117–121.
5. Мельник О.В. Моральні засади провадження у досудових стадіях кримінального процесу України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / О.В. Мельник. – К., 2006. – 20 с.
6. Луцький А.І. Виховний вплив моральної складової на здійснення судочинства (теоретичний аспект) / А.І. Луцький // Європейські перспективи. – 2012. – № 4. – С. 222–226.

7. Янченко І.М. Кримінально-процесуальний примус при провадженні слідчих дій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / І.М. Янченко. – К., 2010. – 20 с.
8. Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. – 4-е изд. – М. : Политиздат, 1981. – 445 с.
9. Антонов И.А. Нравственно-правовые критерии уголовно-процессуальной деятельности следователя / И.А. Антонов. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 236 с.
10. Гуртієва Л.М. Етичні основи діяльності слідчого : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Л.М. Гуртієва. – О., 2008. – 22 с.

